

Hovsep Hayreni: Arapgir 1915 ve Ermeni Kadınının Golgotası

Posted on 24/04/2013

Bu kazadaki Ermenilerin mevcudiyeti şehirde yoğunlaşmıştı. Arapgir merkezinde 9.500 Ermeni yaşıyordu. Köylerinden Ambırğa'da 250, Şepik'de 468, Vank'da 129, Ançirtı'de 510 Ermeni yaşıyordu. Arapgir'e yakın olan Ermeni nüfuslu başka köyler idari olarak Egin'e bağlıydı. Arapgir'de ipek dokumacılığı başta olmak üzere zanaat işleri ve ticaret Ermenilerin elindeydi. 1895 kırımında Arapgir Ermenileri 3000'e yakın kurban vermiş, sonraki 20 yıl zarfında Amerika ve Mısır başta olmak üzere dışarıya çokça göç vermiş olmasına rağmen şehirde böyle bir yoğunluk ve etkinliğe sahipti.

Genel seferberlik sırasında kaydedilen 18-45 yaş arası 3000 kişiden 2300'ü askere alınır. Gerisi bedel ödeyerek askerlikten muaf kalmıştır. Fakat ilk anda şanslı gibi görünen bedelliler grubu tehcir öncesi erkek nüfusun tutuklanması yoluyla en erken ve kurtuluşsuz imhaya hedef olur. [1]

Tutuklama, Katliam ve Sürgünler

1915 Nisanında Arapgir Ermenileri yaklaşan tehlikeye dair belli belirsiz sezgilerle endişeli günler yaşamaktadır. Ve ayın son günü (30 Nisan) hükümet şehirde öne çıkan ulusal kişilikleri toplayıp kışlaya hapseder. Sonraki günlerde onlar grup grup imhaya götürülür. Ardından gerideki yetişkin erkekler tutuklanmaya başlar, bir hafta zarfında neredeyse cemaatin bütün erkek cinsi kurutulmuş olur.

Mayısın ilk iki gününde polisler Der Goryun, Vağarşak ve Der Tornik isimli keşişleri

kiliseden mezarlığa, mezarlıktan okula döve döve gezdirir ve arama yaparlar. Fakat istedikleri silah-cephane bulunmaz. Sonra evlere dağılır ve aynı taleple halka işkence yapmayı sürdürürler. Kurtulmak için çokları polisin bizzat sattığı silahlardan birer tane alıp kendine aitmiş gibi teslim eder. Sonra bunlar da “Ermenilerin her yeri cephaneliğe çevirdiği ve isyana hazırlandığı” yaygarasına dayanak yapılıır.

Bu arada Erzurum ve Erzincan’dan sürgün kervanları Arapgir’e yetişmeye başlar. Onların dehşetli görünüşleri halkın yüreğini korkuyla doldurur. “Bizim sıramız ne zaman gelecek acep?” soruları çok geçmeden cevabını bulacaktır.

Haziran başında tutuklu erkeklerin Harput’a götürölüp yargılanacakları haberi yayılır. 6 Haziran günü tutukluları dört dört birbirine bağılı yola çıkarırlar. Atlı jandarmaların kırbaç darbeleri altında ilerleyen grup akşama doğru Fırat kenarındaki Gümüş Maden’e [2] ulaşır. Orada üzerlerindeki değerli eşyalar ve elbiseleri soyulduktan sonra kayıklara doldurulup suya salınırlar. Nehrin ortasına gelince kayıkçılar onları batırır ve kıyıdaki askerler kurşun yağdırır. Yüzme bilen ve kurşundan sıyrılan tutuklular da elleri bağılı kurtulamaz, Fırat’ın akıntısında boğulurlar.

14 yaşından büyük erkeklerin neredeyse bütünü aynı hilekâr yöntemlerle şehir dışına çıkarılır ve bir kısmı da Levengü Tsor’da (Levenge Deresi) [3] kurşuna dizilirler. Der Goryun ve Der Vağarşak da onlar arasındadır. Yalnız Der Tornik isimli keşiş Türklüğe geçme karşılığı hapisten kurtulur. Kızını ve tornunu da Türklerle evlendirir. Ama uzun yaşamaz, üç ay sonra kendi kimliğini ve saygınlığını yitirmiş halde yaşama veda eder.

Gümüş Maden ve Levengü Tsor. Fırat kenarında bulunan bu ikiz mevkiler Arapgir Ermenilerinin Der-Ül-Zor’u ve Res-ül-Ayn’ı olurlar. Erkek nüfustan oluşan dört kervan bu lanetli yerlerde imha edilmiştir. [4]

Erkek tutukluların Fırat boylarında imha edilmelerinin dört grup halinde olduğunu R.

Kevorkian'ın derlemeleri de doğruluyor. Onun aktardığına göre birinci grup 30 kişi, ikinci grup 300 kişi, üçüncü ve dördüncü grupların her biri 250'şer kişiden oluşmuş; toplamda 830 tutuklu katledilmiştir. [5]

Üç hafta sonra Tellal Nuri ve başkalarının sokakları çınlatan ilanları duyulur. "Sultan'ın emriyle bütün Ermeni aileler Urfa'ya ve daha güvenli yerlere nakledilecekler"dir.

18 Temmuz sabahı kadınlar ve çocukların ilk kervanı Malatya ve Urfa istikametinde yola çıkarılır. Mahalle mahalle Ermenileri evlerinden toplama işinde Türk ve Kürtlerden müteşekkil sopalı bıçaklı başıbozuk kalabalıklar da polise yardımcı olur. İlk sürgün edilenler Paxdikyan, Derbederyan ve Mamasyan mahallelerinin sakinleridir.

Sürgünlerin at, eşek, araba gibi araçlar kiralamalarına müsaade edilir. Tabii ki bulabilir ve istenen fahiş fiyatları karşılayabilirlerse... Fakat kervanlar tanıdık yollardan değil, dağ ve dere yamaçlarından yakıcı temmuz güneşi altında dolandırılarak götürülür. Konak yerleri ve yollarda türlü çeşit eziyet, istismar, cinayet ve işfale maruz kalırlar.

Malatya'ya kadar yürüeyebilen Arapgirliilerden bir kısmı orada salgın hastalıktan ölür. Kimileri dokuma fabrikasına girmek suretiyle sürgün ve ölümden kurtulur. Gerisi yollarda eksilerek Res-ül-Ayn ve Der-ül-Zor'a kadar azap ve ölüm yolculuğuna devam edecektir. [6]

Bu sürgün kervanında yer alan Varter Yegavyan "Ermeni Kadınının Golgotası" [7] başlıklı anı yazımında uygulamalara dair çarpıcı detaylar veriyor. Kendi yaşadıkları ve gördükleriyle "tehcir" siyasetinin nasıl birşey olduğunu ortaya koyuyor. Sonunda ilginç bir kurtarıcılık örneği de içeren bu öykünün önemli kısımlarını aktarmakta yarar görüyorum.

Ermeni Kadınının Golgotası

“... Erzurum’dan, Erzincan’dan ve çevrelerinden sürülmüş halkın korunaksız kervanları günden güne ulaşıyordu bizim tarafa. Aç, çıplak ve yalnayak, eziyet çarmihı altında geliyordular... Ne kocaları vardı yanlarında, ne kardeşleri... Sahipsiz ve desteksizdiler... Yakıcı güneş altında kararmış, kupkuru sefillere dönmüşlerdi...”

O kara günlerden birinde bizim evin yokuşundan hayli yukarda genç bir geline rastladım. Onun yürek paralayan yabani görünümü halen daha gözlerimin önünde. Çıplaklığını örtecek bir çaputtan bile mahrumdu... Bir saat önce doğum sancılarıyla kıvranmış ve bir oğlan çocuk dünyaya getirmişti. Kanama, ağrı, yorgunluk, açlık ve susuzluk bitkin düşürmüştü genç kadını. Bundan başka zaptiyenin kırbacıyla morarmış, şişmiş, yaralar bağlamıştı bütün vücudu. Yürüyemez halde yere serilmiş, inliyordu. Dehşet içinde yaklaştım ve yeni doğum yaptığını anlayınca bebeğinin nerede olduğunu sordum. Namert düşmanın zulmünden aklını oynatmış olarak bölük pörçük kelimelerle söyledi:

-Ellerimle eşeledim toprağı, sağ sağ gömdüm yavrumu... Masum çığlıklarına kulak asmadım... Böyle sakladım onu, iki diğer yavrum gibi canavarların elinde oyuncak olmasın diye. İşte orda, te yukarıda gömülü!..

Çıkarttım üzerimdeki giysileri mümkün olduğu kadar ve güçlkle giydirdim onu. Hemen biraz su ve yiyecek getirdim, ki zar zor yutabildi. Derken kan içici bir polis üstümüze yetişti. Kadının acınası haline bakmadan kırbaçlamaya başladı. Tekmelerle kaldırıp kervanı takip etmeye zorladı.

-Gâvurlar, halen yaşama uğraşında mısınız? Hepinizi gebertmeli!..

Kırbaç darbelerinden biri de bana geldi, can havliyle eve koştum. Vahşet dünyasından kaçıyordum, insanın kanını donduran izlenimlerle...

Kayınvalidem, deli divane ve yarı çıplak eve girişim karşısında afallamış, sebebini soruyordu. Hemen cevaplayamadım. Biraz aklımı toparlayıp gördüğüm dehşet verici dramı anlattım.

Beraber ağladık kervanlar üzerine, ağlaştık götürülen kadın için. Onların çektiği ıstırabın kötüye alamet sis perdesi içinden bizi bekleyen kanlı akibeti seziniyorduk.

Yaklaşık üç hafta geçti üstünden. İşte feci kara bir gün, kurt köpeği ulumasını andıran tellalın ölüm fermanı gibi duyurusu:

-Duyduk duymadık demeyin... Padişahın emriyle bütün Ermeni aileleri istisnasız Urfa'ya gönderilecek, kendi kocaları ve oğullarına kavuşmak üzere... Tebasına böyle ihtimam gösteren ulu hükümdarımız çok yaşasın!..

Köpek hilesi. Utanmazca alay!.. Sinsi yöntemlerle bizi eziyet golgotasına sürmek istiyorlar. Ermeni halkının kanını içmeye doymamış, bu defa da kimsesiz kadınlarının, bakire kızlarının, melek yavrularının üzerinde uygulamak istiyorlar arkaik ve lanetli emellerini.

Karamsar ruh hali içinde boğulan yetim kalmış halk bu beter ilanla sarsıldı. Yaralı yüreklerimiz dehşet seliyle çalkalandı. Ölüm kokan alarmdan sonra her tarafta feryat figân ağlayışlar duyuluyordu. Yiğit evlatları ve eşlerinden yoksun yaşlı anneler, ağır aile sorumluluğu omuzlarında, evden eve koşarak çırpınıyorlardı bir çare bulmaya, kalan çocuklarını, gelinleri ve kızlarını sürgün tufanından esirgemek için. Yerel Türk zorbaları önünde gidip diz çökmeyi, onlardan acıma dilemeyi düşünüyorlardı, belki insafa gelirler diye...

Karar verilmişti; her mahelleden üç yaşlı kadın Fadullu Mahmed Efendi'nin evine gidecek, orada misafir kalan Şotikli Battal Efendi'den [8] sahipsiz ve korumasız halkın zorlu sürgününü engellemesini rica edeceklerdi.

Her mahalle kendi temsilcilerini belirledi. Bizim Derbederb mahallesinden gidecek üç yaşlı kadından biri kayınvalidemdi. Onların Türkçeleri iyi olmadığı için beni de yanlarında götürceklerdi. Ben önce gitmek istemedim. Genç bir gelinin gidip Türk zorbalara yalvarmasının uygun olmayacağını öne sürdüm. Fakat onların ısrarlı istemi üzerine olur verdim.

Belirlenen gün Fadullu'nun evine gittiğimizde kalabalık dolmuştu zaten. Birkaçı içeri girmiş Battal Efendi'yle konuşuyordu. Uzakta birikmiş kadınların feryat figanı duyuluyordu. Aynı anda bahçenin çitinden Mehmed Efendi tehditkâr sesiyle başladı azarlamaya ağlaşan kadınları.

-Kesin zırlıyı gâvurlar!.. Baykuş gibi vu-vu ederek kulaklarımızı götürdünüz... İstanbul'un narin kadınları bugün yalnayak yola düşmüş kızgın güneş altında göç ediyor da, size ne olmuş? Siz onlardan daha nazik değilsiniz herhalde... Susun bakıyım, yoksa şuracıkta layık olduğunuz cezayı bulursunuz, kâfirler!..

Bu tehditler yeterli oldu kadınların acı gözyaşlarını tutmalarına. Bu arada içeri girme sırası bize gelmişti. Battal Efendi'yi ilk defa görüyordum. İri gövdesi ve sarıklı koca başıyla padişah gibi sandalyesine kurulmuş, önünde diz çöken talihsiz anneler merhamet dileyerek ayaklarını öpüyorlardı. Bu derece düşkünlükten kadınısı onurumu yaralanmış hissettim. Başımı almış uzaklaşıyordum ki, yaşlı anneler dönüp konuşmam için ısrarcı oldular. İsteklerini yerini getirdim, fakat diz çökmeden, başımı eğmeden.

-Ermeni halkı, dedim, sizin iyi kalpliliğinize güvenerek kanayan yaralarına merhem olmanızı rica etmeye gelmiştir. Bizi Urfa'ya gönderecekmışsiniz, padişahın emriymiş. Fakat düşünün ki biz erkeklerimizden koparılmış, kanadı kırık kuşlar gibiyiz. Nasıl yürüyeceğiz, sahipsiz desteksiz, hamile kadınlar, lohusa anneler, iki büklüm kocakarılar... Bu mutlak ölüme göndermedir, hem de zalimce... Sanırım ki sizin kanunlarınız dahi izin vermez günahsız varlıkların böyle mahvedilmesine...

Konuşmam sırasında onun etkilendiğini farkediyordum. Sonra üzerime dikkatli bir bakış fırlatarak sordu:

-Ne yapmamızı istiyorsunuz hatun?

Diğer kadınlara susmalarını söyledi. Hepsi adına benim devam etmemi istedi.

-Efendi, dedim; madem ki bizim alınımıza ölüm yazılmış, burada öldürün bizi. Böylece sürgün eziyetini çekmemiş oluruz. Ölümden ölüme fark var, sürgün yoluyla ölmek en korkuncudur. Buralara yetişen kervanların yürek paralayan hallerini günü gününe görüyoruz. Zaten umutsuzluk içinde, böyle bir azap yolunu yürümeye kadir değiliz...

Kürt aşiret reisi hiç ağzını açmadan dinliyordu söylediklerimi. Artık hüzünden sesim boğulup konuşamaz olunca kendisi de etkilenerik şöyle dedi:

-Hatun, emir padişahındır. Biz itaatkâr kulları onun buyruklarını yerine getirmek zorundayız. Şu anda belli bir cevap veremem size. Burdan doğruca hükümete gideceğim. Orda toplanıp yetkililerle durumu görüşeceğiz. Öğle sonu saat dört gibi gelir cevabınızı alırsınız. Ama bu kadar kalabalık gelmeyin. Yalnız sen ve sana eşlik eden üç yaşlı kadın gelirsiniz.

Biz başımızı öne eğmiş dışarı çıkarken geri çağırdı beni ve kim olduğumu anlamaya yönelik sorular sorduktan sonra:

-Hatun, yanaşın bana, kulağınıza bir şey diyeceğim.

İrkilerek geri çekildim ve kulağımı uzatmayı reddettim. Fakat yanımdaki yaşlılar iyi şeyler duyma beklentisiyle ısrar edince korkarak yaklaştım ve şöyle fısıldadı kulağıma:

-Arapgir'in bütün Ermeniliği sürülse bile sen muaf kalacaksın, emin ol, öğretmen olarak saklayacağız seni.

Hiç bir şey diyemeden ürpertiyle uzaklaştım yanından ve titreyerek dışarı çıktım. Kadınların meraklı sorularına da yanıt vermedim. Aklım fırtınaya tutulmuş, bütün ruhum alabora olmuştu.

Yolda kayınvalideme açıkladım Kürdün söylediklerini ve beni oraya götürmelerinin nasıl yanlış birşey olduğunu yumuşakça hissettirdim.

Kötü sezgilerle endişeli eve döndük. Saati geldiğinde yaşlı kadınlar geldiler beni almaya. Yolda dilimizi bıçak açmıyordu. Fadullu'ların evine yetişince erkeklerin daha dönmemiş olduğunu görüp haremlige geçtik. Kadınlar çok soğuk karşıladılar bizi. Neden geldiğimizi merak ediyorlardı, kendilerine açıkladım meseleyi. Fakat insani duyarlılık göstermek yerine, acılarımızla alay ederek içlerindeki nefret zehirini kusmaya başladılar:

-Mümkün değil size af ihsan etmek, padişahın emirleri eksiksiz uygulanacak. Siz gâvurlar bağımsızlık hırsıyla isyan ettiniz devletimize. Şimdi bizim intikam sıramız... Nasıl istiyorsunuz ki acıma gösterilsin? 1895'te beşikteki bebelerinizi esirgedik, ama onlar bugün 20 yaşlarına gelmiş, kurşun ve bomba yağdırarak devletimizi yıkmaya cüret ediyorlar. Bir günlük oğlan çocukları bile kırılmalı ki hain milletiniz silinip gitsin. Köpekler! Halen o iğrenç varlığınıza evlerimizi kirletiyorsunuz. İt enikleri gibi çöplüğe atılmalısınız!..

Kadınların kudurmuşça sözlerinden şok olmuştuk. Terkedip gitmeye hazırlanırken Battal Efendi adamlarıyla beraber çıkageldi. Bizi misafirhaneye alıp konuştular:

-Malesef hanımlar, dedi Battal; üzgünüz size umduğunuz cevabı getiremediğimiz için. Padişahın emridir, uygulanmalı. Bütün Ermeniler yerlerinizden kalkacak ve fakat çok güvenli şekilde erkeklerinizin bulunduğu yerlere ulaştırılacaksınız. Onlar da sabırsız sizleri

bekliyorlar. Endişe etmeyin, barınak, yiyecek ve hayati olan herşey hazırlanıyor sizin için. Mutlu olacak ve padişahımıza dua edeceksiniz!..

Bundan daha kötü alay ve daha beter bir kurnazlık duyulmuş değildi hiçbir zaman. Sonra da bana dönerek:

-Hatun, dedi; siz burada kalacaksınız öğretmen olarak. Çok rahat bir hayat süreceksiniz himayemiz altında.

Kadınların zehir saçan sözlerinden anlamıştım zaten çevrilecek dolapları. Acılı kalple cevapladım:

-Teşekkür ederim teklifinize. Ben kendi sevdiklerim ve kurban milletimle beraber yürümek istiyorum o sürgün yollarını. Emir emirdir, ben de uymalıyım.

Ve hiç durmadan dışarı çıktım odadan. Ak saçlı mamikler beni izlediler. Beraber eve döndük, umutlarımızı tüketmiş ve bitkin.

Herkes telaş içinde hazırlanıyordu artık gitmeye. O gün gecikmedi. Tekrar tellalın sesi çınladı:

-Din değiştirenler kalacak evlerinde. Bugün öğle sonu her mahallenin Ermenileri belirlenen yerde toplanıp sorgu sual edilecek.

Öğle sonu bizim mahallenin toplanma yerine gittik ve sorgu yapan memurlara inancımızdan dönmeyeceğimizi kesin dille belirttik:

-Biz inancımızın gücüne tutunarak Hristiyan golgotasına yürüyeceğiz. O bizi ebedi mutluluğa götürecektir.

Zalim memur, sahipsiz kadınların bu yürekli cevabı karşısında taş kesildi ve şeytani bir alayla karşılık verdi:

-Madem öyle yiğitsiniz, yiğitler gibi ölün o zaman!

Ve o zorlu günler de gecikmedi. Temmuzun ilk yarısıydı. Şehirde hareket yoktu. Herkes evine çekilmiş, evler kendi bağrında yaşayan ölümler taşıyordu. O mezar sessizliği içinde tekrar duyuldu tellalın uğursuz sesi:

-18 Temmuz pazar günü, sabah erken kadınların ilk kervanı Derbederb, Basmacılar, Şahroz ve Demirciler mahallelerinden hareket edecek. Ona göre hazırlanın yola çıkmaya...

Hepimiz dehşete kapılmış, ağlıyor ve titriyorduk...

Pazar sabahı bir yandan silahlı polis-asker, bir yandan sivil kalabalıklar belirdi. Evlere doluşan Kürtler ve Türkler ite kaka acele yola çıkmaya zorluyor ve yağmalıyordu. Nihayet darbeler altında ev bark bırakıp hüznü bir karmaşa içinde çarşıya gerilme yolunu tuttuk. Çok çocuklu annelerin durumu daha bir yürek sızlatıcıydı. Biri kucağında, biri sırtında, ötekiler yanında... Çocukları kalabalık içinde kayboluyor, anneler çığlık çığlığa, çocukları ağlaşarak birbirlerini arıyordu...

Bizim kervana az sayıda erkekler ve gençler de eşlik etmekteydi. Onlardan bazıları zanaatkâr olmaları nedeniyle alıkonmuş, şimdi ise jandarmaların keyfine kalmışlardı. Yolda canı sıkılan canavarlar kervandan ayırdıkları iki-üç genci biraz öteye götürüp kurşuna diziyor yada koyun gibi boğazlıyorlardı.

Hükümet sürgünlere yük hayvanları kiralama iznini vermişti gerçi. Ama öyle zorlu yollardan götürüyorlardı ki, bazen beygir üstünde gidenler kervanı izleyemiyor, hayvanıyla birlikte dereye yuvarlananlar oluyordu.

Birinci gün bizi çok yürütmediler. Götürdükleri Hintsanak dağlarının yamacında oturtular üç gün üç gece. Mutlu günlerimizin geçtiği şehri ağlamaklı gözlerle izledik...

Yakıcı Temmuz güneşi altında, bir ağaç gölgesinden yoksun ve susuzluktan kırılıyorduk. Yakınlarda çeşme yoktu. Hayli uzaktaki derelere gitmek de cesaret işiydi. Su getirmeye giden sırtından yediği kurşunla kanlara bulanabiliyordu...

Kervanımızın konakladığı dağın yamacı dibinden Xarpert'e giden büyük şose yol geçiyordu. Onun daha aşağısında geniş bir düzlük vardı, ki bütün sahası irili ufaklı cesetlerle doluydu. Yarı ölü, cançekişen kadınlar, kızlar, karga sürüleri tarafından didikleniyordu orada...

Kokuşmuş cesetlerden tiksinen kervan başları, Ermeni gençlerine derin çukurlar kazmayı emrettiler. Kısa zamanda çukurlar kazıldı. Jandarmalar ayak darbeleriyle cesetleri yuvarladılar çukurlara. İskelete dönmüş, fakat halen nefes alan kadınları, çocukları doldurdular üstüne. Ve en sonu çukurları kazan gençleri diri diri atarak toprak yığıdılar üzerlerine. Bütün bunlar gözlerimizin önünde uygulanıyordu...

Bu görülmemiş cürümlerden sonra, biraz 'kaçık' biri olarak tanınan Hacı Hagop'u ortaya çekiyor ve oynaması için zorluyorlardı. Zavallı adam elinde olmadan istenileni yapıyor, onların tuttuğu tempo altında soluksuz yere yığılıncaya kadar dönüyordu. Üçüncü gün de ısrar ettiler ki bir nutuk çeksin. O 'kaçık' aklına rağmen Hacı Hagop öyle bir konuşma yaptı ki hepimiz şaşırıp kaldık. Ayağa kalktı, renk renk boncuklar ve bez parçalarıyla süslü elindeki deyneği yukarı kaldırıp şöyle dedi:

-Efendiler, beyler, jandarmalar! Üç aydan beri dehşete kapılmıştık 'ha sürülecek, ha sürüleceksiniz' tehditleri altında... Bugün şu Türkçe deyişe göre çok daha huzurluyuz: 'Verdim kırkı, çıktı korku'!.. Siz iğrenç planınızı uygulamakla gurur duyuyur ve seviniyorsunuz. Bizim gibi sahipsiz bir milleti imha eyleminiz büyük zafermiş gibi!.. Fakat efendiler, bilirsiniz muhakkak, bundan yüzyıllar önce sizin gibi Ermeni düşmanı Persler,

halkımızı inancından döndürmek ve mahvetmek istedikleri zaman, haçı elinde direnişe öncülük eden yiğit Vartan Perslerin ordusunu kırıp geçirmiş ve sonunda kendisi de düşerek şehitlerin görkemli tacına nail olmuştu. Şimdi bize bir yiğit Vartan gereklidir, sizin kanlı ellerinizden kurtarmak için. Ama siz imha işindeki tecrübelerinizle kurnaz çıktınız. Önce yiğitlerimizi öldürdünüz, gençleri, devrimcileri. Ve bugün sahipsiz kalan bizler sessiz itaat ediyoruz vahşetinize. Çok böbürlenme padişahım, senden büyük Allah var! Yetimin sahibi de Allah'tır!.. Eğer ki sizin Muhammed'inizin talimatı bu ise... dedi ve küfretti.

Düşman içten içe kudurmuştu, fakat kendini zaptederek şöyle dedi:

-Aferin Hacı Hagop, aferin! Biraz daha oyna da görelim.

O tekrar oynayıp zıplarken biz oturduğumuz yerde korkudan donakalmış, onun yürekli sözlerinin akibetini bekliyorduk. Oyunu biter bitmez yanımızdan uzaklaştırıp bağıra çağıra kurşuna dizdiler onu.

-Al senin Vartan'ına, al senin haçına, al senin İsa Mesih'ine, gâvuroğlu gâvur...

Gerçekten şaşırtıcıydı Hacı Hagop'un kahramanlığı. O 'kaçık' haliyle müthiş bir ders verdi zalimlere ve bütün Ermeniler adına ahlâki temelde intikam aldı. Ne ki yazmışsam burada, mübalağasız kendi sözleridir. Akıllı birinin öyle düşmanın yüzüne tükürürcesine cüretli konuşması mümkün değildi belki.

Orada kaldığımız üç gün boyunca şehrin Türkleri geliyor, kendi haremlerine kapatmak için kafile içinden en güzel gelin ve kızları seçiyorlardı. Çekiştirilen bayanlar zayıf yapılarına rağmen gözüpek direniyor, ama çokları kendini kurtaramıyordu saldırganların pençelerinden. Zorla ailelerinden koparılıp ayakları bağlanıyor, köpek leşi gibi yerlerde sürüklenerek ve taşlara çalınarak götürülüyorlardı.

Dördüncü gün sabah erken tekrar yola koydular bizi. Öğleye yakın şehir istikametinden dörtlü gelen atlı Türklerin bağırmasıyla durduk.

-Gözünüz aydın Ermeniler, padişah af ilan etti size, evlerinize döneceksiniz. Müjdemizi isteriz!..

Ve yere büyük bir bez serip emrettiler ki, herkes mutlu haber için teşekkür olarak kendi hediyesini oraya atsın. Hepimiz sevinç içinde, altın, gümüş takı ve paralarımızı bonkörce döktük... Onlar bu beklenmedik ganimetten çok memnun, bir süre dinlenmeye bıraktılar bizi. Sonra cehennemi kahkahalar koyverip alay ettiler saflığımızla. Ve nihayet hırıltılı vurgularıyla yola devam emri verdiler...

Gözyaşları içinde küçük yavrularımızı bağrımıza basıp devam ettik. Kimileri umutsuzluk içinde çocuğunu bir dereye teslim ediyor, kimileri de anne sevgisinin yanan ateşiyle düşmanın elinden kırıyordu yavrusunu...

Ölüm kokan yollardı yürüdüğümüz. Halkımızın kahramanları, bilim ve eğitimde çığır açan öncüleri yürümüştü bu yollardan. Çocuk cesetleriyle dolu derelere rastladık. Susuzluktan dillerimiz kuruyarak yürüyor, çocuklarımız dayanamayıp düşüyor, fakat vicdansız ellerin deynek darbeleriyle kalkmaya zorlanıyorduk...

Aragir'in Hovsepyan ailesindendi sanıyorum, 6 çocuklu bir kadın, biri kucağında süt bebeği, diğerleri peşinde, yorgunluktan düşmüş, bir kayaya yaslanmıştı. Zalimce taşlamaya, dipçiklemeye başladılar onu. Çocuklar çığlık çığlığa çırpınırken bağrına yasladığı bebeği ise kurumuş memesinden bir damla süt çekmeye çalışıyordu. Jandarmalardan biri o an hırsla kocaman bir taş alıp bebeğin kafasına indirdi, ceviz gibi ikiye böldü. Çocukların hıçkırıkları eşliğinde zalimlere son lanetini okuyan mırıltıları ile zavallı kadın da oracıkta can verdi.

Bizler kenardan bu akıl oynatıcı manzarayı acı içinde izliyor, fakat yanaşıp müdahale etme

cesaretini gösteremiyorduk. En ürpertici dramlardan birini daha arkamızda bırakarak zulüm yoluna devam ettik. Hepimiz sürekli dayak ve eziyete maruz kalıyor, öylece golgotamıza doğru yürüyorduk. Dere tepe, iniş çıkış, tekrar önceki kervanlardan kalmış cesetler ve tekrar bizden düşüp kalanlar...

Bir gün yolda Der Goryun'un annesi Hacı Mayrig'e rastladım. Yılların yükünden kamburu çıkmış, deyneğine yaslanarak yürümekteydi. Küçüğümü göğsüme yaslamış kan ter içinde yürürken beni görünce cesaret verdi:

-Hay yaşa kızım, sen inancından kuvvet alarak yavrunla yürüyorsun. Yürüyelim çilemizin son durağına kadar. Haçlarımız ağırdır. Fakat öte dünyada şehitlere ayrılan taşlar da çok ışıltılı olacak. Dua et ve yürü evladım...

Zavallı ihtiyar, kurumuş dudaklarıyla zar zor konuşuyordu. Çabucak birbirimizi kaybettik ve bilmiyorum ne kadar dayanabildi yol eziyetine.

Bir gün de karı-koca ak saçlı iki ihtiyara rastladım. Bunlar evlatlarını kaybetmişlerdi. Arapgir'den çıkmadan karar vermişler beraber yürümeye, nereye kadar güçleri yeterse. Birinden biri artık gidemez olursa birlikte zehir içip uykuya yatmak üzere. Ve öyle de yapıp yanyana uzanmış, başlarını taşa koymuşlardı. Zehirli suyun testisi ortalarında, bastonları yanlarında, can çekişir halde gördüm onları. İskelete dönmüş elleri birbirine kenetli sanki sevgi ahdını tazeliyorlardı. Öylece kapadılar gözlerini.

Yollar vahşi Kürt saldırganlarıyla doluydu. Onların akınlarına da maruz kalıyorduk. Bazıları kılıçlı baltalı, bazıları sopalı geliyordu... Her tarafta cürüm, tecavüz ve talan... Bu koşullarda yetiştik Levengu çayına. Bitkin kafile dere kenarında konakladı. Aile bireylerini kaybedenler gözyaşı döküyordu. Çokça acıklı durumlara şahit olduk, fakat biri var ki halen bugün gibi bütün canlılığıyla gözlerimin önünde.

Çok güzel bir genç kadın, üç çocuğuyla dere kenarında oturmuş, dalgın ve düşünceli, ağlayıp sızlıyordu. Ansızın çıldırmış gibi yerinden fırladı, göğsüne bastırıldığı bir yaşındaki çocuğunu tuhaf bir acıyla öpüyordu. Olağanüstü bir çılgılık koparttıktan sonra yavrucağı derenin akıntısına attı. Aklını yitiren kadın saçlarını yoluyordu. Çocuğun dedesi 'vah yavrum' diyerek güçlkle kurtardı tornunu. Anne işlediği günahın bilincinde olmadan kaptığı gibi yavrusunu tekrar fırlattı suya. Bu defa zalim bir jandarma, sahte ayıplama sözleriyle yetiştirdi çocuğa. Ayaklarından tutup havada birkaç tur çevirdikten sonra bir kayaya vurdu başını, tuz buz etti ve hakaretler eşliğinde annesinin ayakları dibine attı. Artık mükemmel deli olan anne uzaklara çılgılık savururken küçüğün dedesine oracıkta inme geldi ve öldü. Diğer iki çocuk ise canhıraş feryat ediyordu. Kervan başları emrettiler ve o çocuklar da gözlerimizin önünde baltalarla parça parça edildi.

Aynı dere içinde bir başka acı olay yaşandı. 15-16 yaşında bir oğlan elinde testi yakındaki su kaynağına gitmişti. Orada Kürt veletleri onu döverek testiye kapıp gitmişler. Çocuk koşarak geldi büyüklerinin yanına ve olanı anlattı. Aile de başladı ağlayıp dövünmeye. Basit bir testi için o kadar feryat figan olmayacağını hisseden yakındaki kervan başları 'içinde para mı vardı?' diye soru sordular. Kadınlar da safça 'evet' dediler. Kadir Bey denilen canavar atına atlayıp Kürt çocuklarının peşine verdi. Beş dakika sonra testi elinde geri döndü. Dibini kırınca testiden çil çil altınlar döküldü. Ağırlığı belli olmaz diye testi dibindeki gizli bölmeye saklanmıştı altınlar. Bu durum kabile için ekstra bir talihsizliğe sebep oldu. Birçok testinin öyle olduğunu sanarak bütün testileri toplayıp kırdılar. Böylece artık yanımızda taşıyacak bir tas suyumuz da olmayacaktı...

Ertesi sabah o ölüm vadisinden kalkıp yine yola koyulduk. Hareket etmeden önce jandarmalar bazı kızları ve gelinleri kuytu yerlere çekip işgal ettiler. Yanımdaki katırcı Kürt iyi bir insandı. Kaç defa kaçırma denemeleri yaptılar, kendisi korudu beni. Çocuğuma ve bana acıyordu.

Şehir sürgüne çıkarılmadan önce Kürt beyleri evleri gezerek kendi işleri için gerekli

gördükleri bazı zanaatkârları seçmişlerdi. Horanlı Bekir de böyle yapmış; anlaştığı ustaları aileleriyle beraber kendi köyüne götürmeye niyetlenmişti. Onlar arasında beni de öğretmen olarak seçmiş, kayınvalidem ve iki kayınlarımla Horan'a götürecekti. Fırsatını bulunca kervandan ayrılmak üzere önceden bizimle konuşmuşlardı. Ne zaman işaret verilirse sessiz kendilerini takip edecektik. Tam da bu sebeple bizim katırcıların hepsi Bölükbaş-zade'lerin emrindeki Horanlı Kürtlerdendi.

O gece Bekir bizi kaçırmaya hazır olmaları için adamlarına talimat vermiş, onlar da bizi haberdar etmişti... Gece yarısı sessizce kaçıp yakınlardaki dere içlerine sığındık. Sabah erken bize tarif edilen yoldan yürüdük. Yazık ki ihbar edilmişdik. Atlı askerlerin takibine uğradık. 7-8 saat aramadan sonra kestiler önümüzü. Geri dönüp kervana birleşmemiz için tehditle dolu çağrılar yaptılar. Kurşunlar altında ne tarafa kaçacağımızı bilemiyorduk, bir kaç kurban verdik orada.

Bölükbaş-zadeler yeni kayıplar vermemek için direnmekten kaçındılar ve dönmemiz için emrettiler. Bütün gün aç susuz yürümüştük ve kervana yetişmek için gece de yürüyecektik. Karanlıkta dağ bayır yol alıp sabah erken yetiştik.

Ertesi gece özel denetime aldılar bizi. Kervan başları minderlerini bizim etrafımıza serip öyle yattılar. Kürtlerin inatçılığını iyi biliyorlardı. Onlar aklına koyduğunu herşey pahasına yapardı. Beyler bütün gece Bölükbaş-zadelere ve özellikle Bekir'e tehditle karışık küfür savurdular. O ise bir dere içine çekilmiş, yeni çareler arıyordu. Aynı gece saat 3'e doğru tek tek firar etmek üzere uyandırıldık. Bu çok riskli birşeydi. İkinci defa yakalanırsak eğer ölüm kaçınılmazdı. Yazgımızı kabul edip o maceracı adımı da attık ve nihayet cellatlarımızın pençelerinden kurtulmayı başardık.

Bu defa takibi zorlaştıracak çok engebeli yerlerden, yolu olmayan bayırlardan gidiyorduk. Katırlar bizimleydi, ama o zorlu iniş çıkışlarda binmemiz mümkün değildi. Üç-dört gün sürekli böyle zulüm yollardan götürdüler bizi. Ağustos sıcağında bitkin düşüyor, kucağымda

çocuğumla yer yer çöküp kalıyordum. Kendimi bıraktığım, ölümü düşündüğüm anlar oldu, gördüğüm destek sayesinde grubu izleyebildim.

Ağustos sonuna doğru güneşli bir öğle vakti Bölükbaş-zadelerin toprak sınırına yetiştik. Kürtler büyük gururla kurtuluşumuzu müjdelediler:

-Kurtuldunuz Ermeniler, bu kahramanca eylemi kutlamalı ve ödüllendirmelisiniz, diyorlardı.

Bizden talana uğramamış olanlar bolca altın döktüler onların önüne.

Artık ölüm korkusundan sıyrılmış, açlık ve susuzluğu da unutarak izliyorduk kılavuz Kürtleri. İki saat sonra Levengu çayına geldik. O cehennem deresinde Arapgir Ermenilerinin önceden tutuklanan erkekleri toplu olarak katledilmiş, fakat biz bundan bihaberdik. Katırcı eliyle derenin girişini gösterip şöyle dedi:

-Hanım, oraya iyi bak. Köyde çok şeyler duyacaksın o dere hakkında. Sizin için tarihi bir yerdir. Yarım saat yürüdükten sonra Fırat kıyısına yetişiriz. Orası ve yüksek vadi yamaçları çok kanlı cürümlere yataklık etmiştir.

Ben yorgun halimle pek önem vermemiştim Kürd'ün sözlerine. Ama köye gidince oraya ilişkin sarsıcı öyküler dinledik. Ben ağladım ve oradan bir avuç toprak alıp saklamadığıma halen de pişmanlık duyarım.

Horan köyü geniş bir vadi içinde, dağın iki yanları üzerine kuruluydu. Yirmi kadar toprak damlı kulübeden oluşan yoksul bir köydü. Yalnız dört evin durumu daha iyiydi. Köyün ortasından büyük bir dere geçiyor, fakat yazın suyu kuruyordu. Havası ve suyu pek sağlıklı değildi. Toprağı da bitki örtüsünden yoksundu genelde. Kurtarılan Ermenilerden bazıları hazır kulübeler kiraladı. Bazıları yıkık evleri yenileyerek içine yerleşti. Yalnız biz orda kaldığımız üçbuçuk yıl boyunca harabe içinde yaşadık.

Zanaatkâr olanlar orda çok iyi bir yaşam sürdürdüler. Kazançları bol ve can güvenlikleri de sağladı. Köye yetişmemizin ilk günlerinde Hüseyin Efendi [9] Kürt ve Ermeni erkeklerini kendi huzuruna çağırıp önce Ermenilere konuştu:

-Siz burada kendi dininiz ve şerefinizle yaşayacaksınız. Dini baskı olmayacak. Fakat namus konusunda çok sıkıyım. Ahlaksızlık edenler hayatıyla öder yada buradan uzaklaştırılır. Bunu iyi bilin.

Sonra dönerek Kürtlere seslendi:

-Siz de Ermenilere insanca davranacaksınız. Onlar sizin talihsiz kardeşlerinizdir. Hakaret yada tehdit ettiğinizi görmeyim. Ermeni kadın ve kızlarına zorla evlilik dayattığınızı duymayım. Gönüllü olursa ziyarı yok. Aksi taktirde hepinizi askere yazdırır ve dosdoğru savaş cephesine gönderirim.[10]

Gerçekten çok huzurlu bir yaşam sürdürdük o yoksul köyün içinde. Din değiştirme önermediler bize. Herkes kendi mesleğine, işine bakarak, uyumlu şekilde mütarekeye kadar yaşadık. Ondan sonra Arapgir'e dönüş yaptık.

Geride bıraktığımız kafiye gelince, çok ayrıntılı ve kesin bilgilere sahip değilim. Yalnız aynı eziyetler ve cinayetler eşliğinde Malatya'ya götürüldüklerini duymuşum. Orada tifodan ölenler olmuş. Bir kısmı dokuma fabrikasında çalışmaya alınmaları sayesinde kurtulmuş ve sonra Arapgir'e dönmüşler. Kervanın kalan bölümü ise aylar süren aç susuz yürüyüşle Der Zor çöllerine götürülür, orada katliamların en korkunç ve dramatik biçimleriyle eritilirler.” [11]

[1] Raymond Kévorkian, Le Génocide des Arméniens, Paris-2006, s. 494

[2] Bu değişik kaynaklarda Gaban-Maden olarak anılan yer olmalıdır. Harput (Elazığ) yolu üzerinde ve Fırat kenarında olan bu yerleşim şimdi Keban diye biliniyor. Gaban Ermenice dar geçit olup Türklerin dilinde Keban'a dönüşmüştür. Fırat'ın buradan geçen vadisi oldukça dardır.

[3] Levenge, Arapgir ilçesinin güney sınırına yakın Horan köyünden aşağı Fırat nehrine birleşen küçük bir deredir. Bugünkü resmi adı Kaynak olan Horan köyünün Levenge adında bir mezası da vardır.

[4] Varter Yegavyan'ın anılarından aktaran, Antranik L. Polatyan, Badmutyun Hayots Arapgiri (Arapgir Ermenileri Tarihi), New York-1969, s. 711-712

[5] Raymond Kevorkian, age, s. 495

[6] Antranik L. Polatyan, age, s. 712-713

[7] Golgota: Kudüs'ün surları dışında Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği tepenin adı. Oraya kadar çarmihini sırtlayarak işkence altında yürüdüğü için bu isim sembolleşmiştir.

[8] Bahsi geçen Battal Efendi daha önce 1895 Arapgir kırımını sırasında da anılmıştı. Burada onun Şotikli olduğunu öğreniyoruz. Şotik Arapgir'in batı istikametinde büyükçe bir Kürt köyü ve nahiye merkezi olup günümüzde "Çobandere" ismiyle Malatya'nın Arguvan ilçesine bağlıdır. Köy hakkında bilgi veren bir kaynak burada yerleşik Atma aşiretinin köklerinin Iraklı Gülhur boyundan Urfa-Adıyaman bölgesine gelen Berez aşiretine dayandığını, 17. yüzyıl zarfında Maraş-Pazarcık üzerinden gelerek önce Arapgir'in güney sınırında bulunan Horan'a yerleştiklerini, burada devletin vergi tahsil eden askeriyle çatışma ve takibat sonucu bir kısmının kuzeye kaçarak Şotik köyünü kurduklarını, Horan çevresinde kalanların Aşağı Atma, Şotik çevresinde yaşayanların Yukarı Atma aşireti olarak tanındıklarını belirtmektedir. Aynı yerde bu aşiretin geçmişine dair değişik görüşler veriliyor. Kimine göre

kökleri Kürt, kimine göre Türkmendir. Her halükarda Kurmanci konuştukları bilinen bir gerçek. Bir dönem devletle çatıştıktan sonra uyuşma yoluna giren Yukarı Atmalılar özellikle nahiye müdürü Battal Efendi'nin ağırlığını koymasıyla 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna çokça asker vermiş, ama bir ölçüde özerk konumlarını gene de sürdürmüşler. (Bkz: www.atmalilar.org.tr/forum/index.php?topic=42.45;wap2) Aşağı Atma aşiretine gelince, bu öykünün sonunda onun sürpriz rolüyle karşılaşılıyor. Horan köyü ve çevresinde meskün Bölükbaş-zadeler sürgün kervanından bir dizi Ermeni'yi kurtarıp kendi köylerinde saklayacaklardır.

[9] Hüseyin Efendi, buradaki Kürtlerin dini lideriydi. Yirmi yıl İstanbul'da eğitim görmüş ve görev yapmıştı. 75 yaşında, Ermenileri seven biriydi. (Yegavyan'ın kendi dipnotu)

[10] Bayan Yegavyan buraya düştüğü dipnotta "Bölükbaş-zadeler kendilerine ait 200 köyden hükümete asker vermiyor, gençlerini çete olarak saklıyorlardı" diyor. Burada verilen rakamın abartılı olduğunu düşünüyorum. Bahsi geçen sülale ne kadar kendi başına buyruk davranabilmiş olsa da o kadar geniş bir alana hükmettiğine inanmak güçtür. 200 köy eski idari yapıda birkaç kazayı doldurur. Bölükbaşlar tek başına o kadar nüfusa sahip değildi herhalde. Daha önceki bir dipnotta başvurduğumuz kaynak Bölükbaşları Aşağı Atma aşiretine bağlı bir sülale olarak anıyor. Bir de Yukarı Atma aşiretini düşünürsek, belki verilen rakam her ikisinin yayıldığı bütün köy ve mezraları ifade eder. Sevan Nişanyan'ın İndex Anaticus isimli map sitesinde Arapgir ve Arguvan'dan başka Darende'nin de pek çok köyünde Atmalı aşiretinin meskun olduğu görülüyor. Bir kısmı önceden Ermeni köyü iken 1915 sonrası bu aşirete kalmış. Yukarı Atmalıların Battal Efendi öncülüğünde devletten yana pozisyon aldıkları bilindiğine göre, "hükümete asker vermeme" tavrı 1915'te artık yalnız Aşağı Atma'ya özgü ve belki onun da ancak bir kısmını bağlayan bir şey olabilir. Fakat ne kadar sınırlı olursa olsun, Yegavyan'ın yaptığı tanıklığın bir gerçekliği muhakkak vardır. Bu ise kitabın son bölümünde konu ettiğimiz Dersim'in kurtarıcı rolü yanında, başka çevrelerden bazı sülale ve köylerin de toplu koruma yapabildiğini gösterir. İnternet sayfalarında rastlanan bilgiler Aşağı Atmalı ve Bölükbaş'ların Sünni-Müslüman kimliğine

işaret ediyor. Bundan hareketle Hüseyin Efendi'nin öncülük ettiği Horan'daki toplu korumayı müstesna bir örnek sayabiliriz. Fakat bu görünür kimliğin gerisinde zorunlu bir dönüşüm var, bunu da not edersek koruyuculuğun kültürel zemini daha doğru anlaşılır. Şöyle ki, Atmalılardan tümü önceden Alevi iken bu aşağı yörede kalanlar çevrenin etkisiyle asimile olarak Sünni mezhebini kabul etmek zorunda kalmışlar. Buralardan göç edip Yukarı Atma köylerini meydana getirenler ise Alevi inancını sürdürmüşlerdir. (Bkz: Battal Baki Çıplak, Atma Aşireti, www.cobanderekoyu.com/atma.php). Atmalılar hakkında bir bilgi kaynağı da, "İki Dedem Vardı" isimli kitabı ve çeşitli makaleleriyle Mehmet Ali Çabuk'tur. Yukarı Atma aşiretinden olan yazar, dedelerinden birinin aile dostu Kasap Artin'i kurtarma öyküsünü anlatırken, bir diğer dedesinin ise Arapgir'de Ermeni katliamına karıştığını belirtiyor. Onun samimi anlatımlarından Yukarı Atmalılardan 1915 saldırılarına daha çok talan yönünde kısmi bir dahlinin olduğunu, fakat sistematik bir rolleri olmadığını anlıyoruz. Sonraki nesilleri ise Ermenilerden hep olumlu söz ederlermiş. (Rober Koptaş'ın röportajından, Agos)

[11] Varter Yegavyan'dan aktaran Sarkis Paxdikyan, Vosgekedag III Hador, Nıvirvadz Arapgiri, Çımışgadzaki, Xarperti, Malatiyo Badmutyan yev Azkakırutyan (Vosgekedag 3. Cilt, Arapgir, Çemişgezek, Harput, Malatya Tarihi ve Etnografyasına Dair), Beyrut-1948, s. 96-121)

[12] Yegavyan ailesi, 1900'lerin başında çekilmiş resim. Arsen Yarman'ın Palu-Harput 1878 eserinin 2. cildinden alınma.